

OLN

OUD LEIDEN NIEUWS

Magazine van de Historische
Vereniging Oud Leiden

jaargang 13 - nummer 4
december 2025

Leiden als Onderwijsstad

**ONDERZOEK NAAR
MEISJESONDERWIJS**

**DE OORSPRONG VAN
HET LEIDS ADRES**

HISTORISCHE
VERENIGING OUD LEIDEN

Gebouwen met veel herinneringen en weinig waarde

Mijn eerste serieuze kennismaking met Leiden was toen ik er naar de middelbare school ging. Zes dagen per week op de fiets naar 'het Agnes' aan de Eijmerspoelstraat. De middelbare schooltijd is een belangrijke periode in je leven. De jaren tussen pakweg je twaalfde en je achttiende zijn vormende jaren en je leefwereld op en rond school speelt daarin een cruciale rol. Velen van ons bewaren levendige herinneringen aan die tijd. En aan het gebouw waarin dat leven zich afspeelde.

Het Agnes aan de Eijmerspoelstraat was een betrekkelijk nieuw gebouw, echt in jaren '70-stijl: rijen lokalen langs lange gangen met veel glas. De school was er kort voordat ik er naartoe ging, ingetrokken. Daarvoor zat het Agnes aan de Oude Vest. Dat complex is gesloopt en daar staat nu de Pelikaanhof. Het gebouw aan de Eijmerspoelstraat is een paar jaar geleden gesloopt en vervangen door een woonwijkje.

Mijn man heeft, als geboren Leenaar, op nogal wat scholen in Leiden gezeten. In de Mors, in Zuid-West, aan de Boommarkt, aan de Haar-

lemmerstraat, in het Haagwegkwartier, aan de Eijmerspoelstraat. Met uitzondering van zijn kleuterschool in de Mors en het gebouw aan de Boommarkt (waarin nu Webster University huist) zijn al die gebouwen gesloopt.

Wat is dat toch met schoolgebouwen? Hadden ze te weinig kwaliteit? Waren ze na een paar decennia verouderd en minder goed bruikbaar? Waren ze 'afgeschreven' en alleen al daarom aan vervanging toe? Was er niemand die voor een gebouw opkwam, bijvoorbeeld vanwege de periode waar het voor stond en de herinneringen die het oproep?

Van de scholen die de laatste jaren in Leiden zijn gebouwd, verwacht - naar ik aanneem - niemand dat zij na een jaar of veertig weer gesloopt worden. Nieuwe basisscholen in de Merenwijk ("hard nodig want de bestaande gebouwen waren 'al' 45 jaar oud"), een kindcentrum in de Stevenshof, nieuwbouw voor het Vlietland College. Gebouwd met aandacht voor en toewijding aan de functie die een school vervult. Zodat vele generaties er vele herinneringen kunnen creëren.

Totdat het gebouw versleten is, achterhaald, uit de tijd. Ik zal de laatste zijn die vindt dat een school in een niet-functioneel gebouw moet blijven zitten. Kinderen, leerlingen, leerkrachten verdienen een gebouw waarin het goed verblijven is en dat je optimaal in staat stelt om alle aandacht aan het onderwijs te geven. Maar de vraag blijft wat er verkeerd is gegaan met de schoolgebouwen waarvoor na minder dan een halve eeuw geen zinvolle functie meer te bedenken was.

Onze eigen kinderen hebben -inmiddels al weer heel wat jaren geleden- op een toen net nieuwe basisschool gezeten. En op een middelbare school in een gemeentelijk monument. Hun scholen gaan hopelijk nog jaren mee.

Foto omslag:

Leerlingen van de Kweekschool voor Zeevaart doen lichamelijke oefeningen voor hun schoolgebouw.

Foto: Beeldbank Leiden

Gerda van den Berg

voorzitter@oudleiden.nl

Inhoud

Leiden als Onderwijsstad

Gebouwen met veel herinneringen en weinig waarde

Meisjes in vroegmodern Leiden: beter geschoold dan verwacht

Het Leids Adres

Een school voor knapen uit de behoeftige stand

De Amerikaanse Universiteit in Leiden

Leiden ook stad van vakonderwijs

Stiekem een kruisje zetten bij HBS

Schoolgebouwen die er nu niet meer zijn

De werf aan het Galgewater als majestueus intro van een eeuw in opbouw

Tentoonstellingen en boeken

Colofon

Bedrijfsleden

1
2
4
9
11
14
16
21
24

26
29
31
32

MEISJES IN VROEGMODERN LEIDEN

HET LEIDS ADRES

EEN SCHOOL VOOR KNAPEN UIT DE BEHOEFTEIGE STAND

LEIDEN OOK STAD VAN VAKONDERWIJS

Meisjes in vroegmodern Leiden: beter geschoold dan verwacht

Tegenwoordig is het in Nederland heel gewoon dat meisjes en jongens dezelfde opleidingsmogelijkheden hebben. Hoe was dat vroeger toen meisjes en vrouwen zoveel minder rechten en kansen hadden om zich te ontplooien? Daan Stremmelaar, promovendus aan de Universiteit Leiden, doet onderzoek naar drie eeuwen onderwijs aan meisjes en jongens van 1500 tot 1800.

Tekst: **Marian Weevers**

Hoe ben je bij dit onderwerp gekomen?

“Tijdens mijn studie geschiedenis in Leiden stuitte ik op het archief van een rijke koopman, Daniel van der Meulen, die in 1600 in Leiden overleed. Deze koopman beschikte over een groot internationaal netwerk. Zijn archief bleek veel correspondentie te bevatten van en met vrouwen, waaronder een uitgebreide briefwisseling met zijn echtgenote Hester. Daarnaast trof ik brieven tussen vrouwen onderling en tussen vrouwen en andere familieleden aan.

Daan Stremmelaar

Deze vrouwen bleken over een goede opleiding te beschikken en speelden een grote rol in het bedrijf. Zij bemoeiden zich met beslissingen over de handel en over het familiebezit. Dit vormde een groot contrast met wat ik op dat moment wist over de positie van vrouwen: die had ik marginaler ingeschat. Dat zette mij aan tot nader onderzoek naar het onderwijs aan meisjes en jonge vrouwen.”

Geldt dit in het bijzonder voor Leiden?

“Eigenlijk geldt het voor de hele lage landen in zeventiende eeuw. Vergeleken met andere Europese landen waren meisjes hier relatief goed geletterd, hoewel er nog steeds een groot verschil was met de mannen. Slechts 44 procent van de bruiden in Amsterdam was in staat een handtekening te zetten tegen 70 procent van de bruidegoms in het laatste kwart van de zeventiende eeuw. In andere Europese landen lagen deze verhoudingen echter nog veel verder uit elkaar. Bij rekenen waren de verschillen tussen de seksen kleiner. In de zeventiende eeuw streefden vrouwen in sommige regio's, waaronder de ommelanden van Leiden, de mannen zelfs voorbij.

Een aanleiding om juist dit onderzoek te doen was dat ik na mijn studie geschiedenis met kinderen ging werken in het speciaal onderwijs. Tegelijkertijd volgde ik een deeltijdmaster pedagogiek op het HBO. De ontwikkeling van kinderen en vooral van kinderen in het verleden fascineerde mij steeds meer. Daarin speelde mee dat ik in die periode zelf een dochter kreeg. Dit leidde tot een nieuwe duik in het Leidse archief met als resultaat een artikel in het Leids jaarboekje van 2018 over

leren en spelen in vroegmodern Leiden en nu een promotietraject. Aanvankelijk wilde ik me beperken tot het meisjesonderwijs. Om een vergelijking te kunnen maken, besloot ik ook het jongensonderwijs mee te nemen in mijn onderzoek.”

Waarom viel de keuze op Leiden?

“De keuze voor een stad lag voor de hand omdat steden in de vroegmoderne tijd een belangrijke rol speelden op diverse terreinen waaronder armoedebelief, toezicht op de nijverheid, maar ook op de scholen. Dat veranderde pas met de Franse tijd toen de centrale staat meer macht naar zich toetrok. Leiden springt er om verschillende redenen uit. Het Leidse archief herbergt veel documenten over het begin van de vroegmoderne tijd. Daarbij kende Leiden tussen 1500 en 1800 zowel tijden van sterke economische groei als van neergang. Tot slot is er veel gepubliceerd over Leiden in deze periode. Dit maakt het mogelijk mijn onderzoeksresultaten van de nodige context te voorzien. Welke invloed hadden ontwikkelingen van de bevolking, de levensstandaard, het armoedebelief, de handel en de textielnijverheid op het onderwijs?”

En deze periode?

“De vroegmoderne tijd is een boeiende periode omdat er veel veranderde. Denk aan het Humanisme, de Reformatie, de Verlichting en de Franse revolutie: allemaal ontwikkelingen die hun weerslag hadden op de educatie van kinderen. Een andere reden was dat het Leidse Weeskamerarchief, een belangrijke bron, volledig overlapt met deze periode. Weeskamers moesten de erfenissen van minderjarige wezen of halfwezen (jonger dan 25 jaar) beschermen. ‘Weesmeesters’ stelden voogden aan voor het beheer van de nalatenschappen en zagen erop toe dat dit gebeurde in het belang van het kind. De voogden beloofden de weeskinderen niet alleen te voorzien van kost, inwoning en kleding, maar ook te zorgen voor scholing. De voogden van Jan Jakobszoon, twee jaar, en Gijsje Jakobsdochter Corper, dertien jaar, zegden toe hen:

‘te onderhouden in eeten, drincken, cleeren naer behooren, deselve t laeten leeren leesen, schrijven en voorts een goed hantwerck, daer meede de selve met advijs van de selve vooch-

De vrouwen bemoeiden zich met beslissingen over de handel en over het familiebezit. Dit vormde een groot contrast met wat ik wist over de positie van vrouwen: die had ik marginaler ingeschat

den, bequaemst toe bevonden sullen werden en haer tavonts off morghen, wel en eerlickens soude kunnen onderhouden, en dat ter tijden en wijlen toe, deselve ten ouderdomme van twintich jaeren ofte eerder ten huijwelicken staete sullen sijn gecoomen.’¹”

Waar vind je de belangrijkste informatie?

“In het archief van de Weeskamer bevinden zich onder andere rekeningen waarin voogden verantwoording afleggen over de uitgaven voor de aan hen toevertrouwde kinderen. Die hebben regelmatig met onderwijs te maken. Van sommige kinderen kun je de schoolingsloopbaan over meerdere jaren volgen. Als dat gebeurt, sta ik inwendig te juichen op de archiefbanken. Door voor een periode van meerdere eeuwen te kiezen, kan ik ontwikkelingen over een langere termijn volgen. Helaas bevatten de bronnen vaak hiaten, ook die van de weeskamerdossiers. Daardoor is het moeilijk om stellige uitspraken te doen over bijvoorbeeld het aandeel van meisjes in de verschillende onderwijsvormen. Verder kijk ik naar het notarieel archief voor testamenten en leercontracten. Andere bronnen zijn de inschrijfboeken voor ‘leerkinderen’ (die in de leer gingen

Het lijkt erop dat jongens en meisjes eerst gezamenlijk onderwijs volgden op de Leidse stadsschool.

Toen deze school overging in de Latijnse school, konden meisjes daar niet langer terecht

Isaac Claesz.
van Swanenburg,
*Het spinnen, het scheren
van de ketting, en het
weven, 1594-96.*
Bron: museum De Lakenhal

bij gilden en in de nijverheid), advertenties van schoolmeesters en -juffen in de *Leydse Courant* en bepalingen van stads- en kerkenbestuur over de scholing van Leidse kinderen.”

Hoe beïnvloedde de Reformatie het onderwijs?

“De nieuwe protestante elite was erop gebrand zoveel mogelijk kinderen te leren lezen en als het even kon ook te leren schrijven. Niet zozeer om zelfstandige bijbelstudie te stimule-

ren, maar vooral om hen te disciplineren in de juiste leer. Onderwijs was nauw verweven met godsdienst. Zo leerden kinderen spellen aan de hand van gebeden als het *Onze Vader*. Het aanleren van deugden als godvruchtigheid en gehoorzaamheid maakte integraal onderdeel uit van het onderwijs.”

En de economie?

“Economische historici zien daarentegen de economie als de belangrijkste factor. Leiden profiteerde vanaf het laatste kwart van de zestiende eeuw van een grote toestroom van textielwerkers uit de zuidelijke Nederlanden die op de vlucht waren voor de Spanjaarden. De Vlamingen introduceerden nieuwe wolsoorten en technieken waardoor de textielindustrie een enorme vlucht nam: van luxeproducten naar massaproductie. De Leidse bevolking groeide navenant. Er waren meer handen nodig en dus ook meer scholing. Naast de gilden ontstonden

De scheiding tussen jongens- en meisjesonderwijs lijkt vooral te maken te hebben met de verschillende loopbanen die voor jongens en meisjes mogelijk waren.

nieuwe 'neringen', die in hallen georganiseerd waren. De bekendste hiervan is de lakenhal, maar er was ook een saaihal, greinhal, fustehal genoemd naar de nieuwe wolsoorten die op de markt kwamen. De hallen hielden toezicht op de opleiding tot textielbewerker. Het leren zelf vond, net als bij de gilden, plaats bij particuliere leermeesters en -meesteressen. De handel in textielproducten floreerde. Vaardigheden als lezen, schrijven en rekenen waren voor een bloeiende handel onontbeerlijk. De archieven van kooplui en weeskamer bevatten talloze bonnetjes en andere documenten die verwijzen naar transacties. Alles wat te maken had met aankoop en verkoop van goederen, werd uiterst zorgvuldig genoteerd, tot de kleinste bedragen. Vrouwen hadden hier een grote rol in."

Waar moeten we aan denken bij onderwijs in Leiden in die periode?

"Anders dan nu was het onderwijs kleinschalig, lokaal georganiseerd en vaak in particuliere handen. Er was de Grote school - later de Latijnse school - en vanaf eind zeventiende eeuw kwamen er armenscholen. Andere kinderen volgden onderwijs bij een schoolmeester of -meesteres thuis. Beroepsscholing kregen zij op werkplaatsen en in winkels. Rondtrekkende onderwijzers en onderwijzeressen trokken langs de woon- en werkadressen van kinderen. Een (onbekend) deel van de instructie, zowel algemeen als beroepsgericht onderwijs, vond informeel plaats, thuis door familieleden of in andere huishoudens. Men gaat ervan uit dat dit vooral voor meisjes gold. Net zoals vrouwen, meer dan mannen, onderdeel waren van de informele economie. Meisjes vond ik dan ook minder vaak dan jongens terug in formele leerovereenkomsten. Daarnaast stonden minder vrouwen geregistreerd als onderwijskracht en werkmeester(es)."

Gold dit ook voor de allerarmsten?

"Natuurlijk waren er grote verschillen tussen de welvarende en de armere delen van de Leidse samenleving. Doordat de armenzorg in Leiden zo goed gedocumenteerd was, weten we relatief veel over de scholing van arme kinderen, vooral via de weeshuisarchieven en de kerkenraadarchieven. Daarnaast bieden de 'leerjongensboeken' (waarin ook meisjes te vinden waren) van de lakenhal zicht op het eenvoudige beroepsonderwijs. Met

De schooljuffrouw Abraham Bosse (1635). Rijksmuseum Amsterdam

Heilige Geest Weeshuis (1593). Bron Erfgoed Leiden en omstreken

enige regelmaat betaalden de werkmeesters en werkmeesteressen deze scholing. Dit gold zowel voor het leren spinnen als voor schoolbezoek en voor lessen van rondtrekkende onderwijskrachten.”

Welke veranderingen zie je in de loop der tijd optreden?

“Het lijkt erop dat jongens en meisjes eerst gezamenlijk onderwijs volgden op de Leidse stadsschool, de Grote school geheten. Toen deze school zich overging in de Latijnse school, konden meisjes daar niet langer terecht. Op de Leidse universiteit waren meisjes zelfs gedurende de hele vroegmoderne periode niet welkom. Ook de gilden, waarvan enkele openstonden voor vrouwen, gingen ertoe over meisjes te weren.

De scheiding tussen jongens- en meisjesonderwijs die vanaf de zeventiende eeuw inzette, lijkt vooral te maken te hebben met de verschillende loopbanen die voor jongens en meisjes mogelijk waren. Voor jongens stonden meer beroepen en neringen open. Meisjes waren eerder aangewezen op laaggeschoold werk zoals spinnen en kaarden. Zo gaat Anneke Jans in de leer bij Aryaen Hendertsen in de Hazewindsteeg en krijgt kost, inwoning, schoolgeld en aan het einde van haar leertijd in 1656 tien gulden in ruil voor haar spinwerk. Meisjes zaten echter ook vaak in de verkoop. Dat er in de achttiende eeuw minder mogelijkheden kwamen voor meisjes om door te leren had voor een groot deel te maken met de economische teruggang.

Over de hele linie zie ik niet echt dat het leven van vrouwen zich steeds meer binnenshuis ging afspelen, wat vaak verondersteld wordt. Vrouwenarbeid, en daarmee ook het onderwijs aan meisjes, bleef een belangrijke bijdrage aan het gezinsinkomen vormen, zeker voor de midden- en armere klassen.”

Is er iets wat je bijzonder raakte of opviel?

“Wat ik vooral heel opmerkelijk vind, is hoeveel aandacht en zorg ouders en voogden besteden aan educatie en scholing. Ze deden echt heel erg hun best om het goed voor hun kinderen te regelen. In veel testamenten tref je contracten aan die vastleggen waar en hoe kinderen onderwijs moeten krijgen. Dat gold zowel voor meisjes als voor jongens. Het verwerven van een zelfstandig bestaan was heel belangrijk in een tijd waarin ziekte en overlijden altijd op de loer lagen. Van de ene op de andere dag kon je één van je ouders (of allebei) verliezen of een partner. In de eerdergenoemde leerovereenkomsten met werkmeesters en -meesteressen tref je vaak een bepalingen aan over de schoolgang. Daar waren dus de kosten voor onderwijs in basisvaardigheden in meegenomen. Opvallend is ook hoe hard de kinderen zelf werkten. Schoolgang vond meestal plaats in combinatie met werk en dan moesten ze vaak ook nog thuis helpen. Ondanks het feit dat hun omstandigheden zoveel zwaarder waren dan die waarin wij leven, blijken veel kinderen, ook die uit armere gezinnen en vooral ook meisjes, beter geschoold dan verwacht.”

Het Leids Adres

In Leiden speelde onderwijs en arbeid al vroeg een belangrijke rol in het dagelijks leven. Vooral voor weeskinderen was dit goed zichtbaar: zij kregen niet alleen onderwijs, maar moesten ook al op jonge leeftijd aan het werk. In het weeshuis aan de Hooglandse Kerkgracht begon hun dag al voor zonsopkomst. Deze kinderen maakten deel uit van een groter verhaal: de geschiedenis van kinderarbeid in Leiden. Terwijl de bloeiende lakenindustrie de stad rijk maakte, moesten juist de armste kinderen hard werken om te overleven. Pas in de negentiende eeuw kwam er langzaam verandering, dankzij betrokken burgers en fabrikanten die zich uitspraken tegen kinderarbeid. Hun inzet legde de basis voor wetten die het leven van kinderen voorgoed zouden veranderen.

Tekst: **Willem Hogendoorn**

Een bijzondere plaats in het Leidse onderwijs was het weeshuis aan de Hooglandse Kerkgracht. De weeskinderen die daar woonden, kregen hier onderwijs. Schrijven was een belangrijk onderdeel van het onderwijs. Maar ze werden ook opgeleid om te werken. Jongens vanaf 10 jaar konden bijvoorbeeld een vak leren bij een sigarenmaker. De meisjes bleven meestal in het weeshuis en werkten in de naaikamer. Hoe zag een dag van een 11-jarig meisje er toen uit? Als volgt:

05.30 uur: opstaan
 06.00 uur: school (in het weeshuis)
 07.00 uur: ontbijt
 07.30 uur: arbeid (handwerken of huishouden)
 11.30 uur: de Bijbel lezen
 12.30 uur: hoofdmaaltijd
 13.30 uur: werken
 19.00 uur: school
 21.00 uur: avondeten en daarna naar bed¹.

Spinkinderen

In de zeventiende en achttiende eeuw werd er in Leiden veel geld verdiend in de Lakenindustrie. Dit zorgde voor krapte op de arbeidsmarkt. Het gevolg hiervan was dat er kinderen vanaf zes jaar en weeshuiskinderen vanaf tien jaar in fabrieken moesten gaan werken. Zij moesten vaak de wollen draden 'spinnen' en werden daarom wel 'spinkinderen' genoemd. Toen in de negentiende eeuw de lakenindustrie in Leiden instortte, bleven deze jonge kinderen toch doorwerken, want er was structurele armoede.

De eerste protesten tegen kinderarbeid kwamen in 1863

Lakenhandelaren zagen hierin een win-win situatie. Kinderen waren voor de fabrieken goedkope arbeidskrachten en het voorkwam dat kinderen moesten gaan bedelen. Maar gelukkig kwam hier verandering in.

De eerste protesten tegen kinderarbeid kwamen in 1863. Deze protesten begonnen bij de Leidse fabrikanten. Gezamenlijk schreven zij daarover een brief aan de Koning. Dit ver-

Het voormalig weeshuis aan de Hooglandse Kerkgracht.
Foto: Willem Hogendoorn

De Le Poole fabriek

zoekscrift is bekend als 'Het Leids Adres'. Op 17 maart 1863 werd hierin door een dertigtal Leidse fabrikanten aan Koning Willem III gevraagd om de werktijden en het onderwijs voor kinderen wettelijk te regelen. De tekst hiervan luidde:

*Aan Zijne Majesteit de Koning.
Geven met den meesten eerbied te kennen, de ondergetekenden fabrikanten, woonachtig te Leiden, dat zij - bewogen met den toestand der in fabrieken arbeidende kinderen, en overtuigd van de dringende noodzakelijkheid eener allen verplichtende regeling betreffende het*

onderwijs, de uren van arbeid, en rust der kinderen - zich genoopt gevoelen Uwe Majesteit eerbiedig te verzoeken, zodanige regeling te doen ontwerpen, en 't zij bij besluit of in overleg met de Staten Generaal te doen vaststellen.

Uiteindelijk leidde dit in 1874 tot het beroemde kinderwetje van Van Houten met als belangrijkste artikel: Verbod kinderarbeid onder de twaalf jaar. Dit was ook de eerste stap voor een Leerplichtwet, die in 1900 werd ingevoerd voor kinderen van zes tot en met elf jaar.

Strijd tegen kinderarbeid

Een belangrijke rol speelde Samuel Le Poole, die zich hier met veel energie voor inzette. Hij was directeur van de Le Poole fabriek in Leiden. Dat was een belangrijke wolfabriek die zich bevond op het terrein van de huidige Garenmarkt. De fabriek was gevestigd in een voormalig bouwblok dat al in de middeleeuwen was bebouwd en werd afgebroken tussen 1968 en 1970. Nu is daar de Garenmarkt parkeergarage. Vorig jaar stond er een afbeelding van deze fabriek in de kalender van de Historische Vereniging Oud Leiden.

Op de afbeelding van de fabriek zien we ook een waterpomp met daarop een klosje garen. Deze pomp en ook het klosje garen daarop, staat er nog steeds. Een duidelijker symbool dat hier 'garen' werd verkocht kan je niet hebben.

In 1632 werd de garenmarkt, die altijd had plaatsgevonden op de Breestraat, verplaatst naar huidige Garenmarkt. Deze straat heette toen nog 'Oosterlingplaats' maar werd vervangen door 'Garenmarkt'.

In de negentiende eeuw vocht Leiden dus niet alleen voor laken, maar ook voor rechtvaardigheid. Wat begon als lokale verontwaardiging groeide uit tot een wet die het hele land veranderde. Dankzij die strijd werd werk voor kinderen verleden tijd — en een toekomst mogelijk.

*Een belangrijke rol
in de strijd tegen kinderarbeid
was die van Samuel Le Poole,
die zich hier met veel energie
voor inzette*

¹ bron: Tentoonstellingsboekje De Wezen Spreken

Een school voor knapen uit de behoeftige stand

‘Gelijkheid van kansen’, ‘particulier initiatief’ en ‘crowdfunding’ zijn eigentijdse begrippen, maar in Leiden wisten ze daar in de tweede helft van de negentiende eeuw al raad mee. Dankzij de daadkracht van de idealistische predikant Abraham Rutgers van der Loeff ging in 1855 bij de Witte Poort aan het Galgewater een Kweekschool voor de Zeevaart van start. Doel: soelaas bieden aan ‘knapen uit de behoeftige stand, wier opvoeding verwaarloosd wordt en die gevaar lopen de maatschappij tot last te worden.’

Tekst: **Rudie Kagie**

In 1855 telde Leiden 36.000 inwoners. Dat jaar stierven 743 kinderen onder de tien jaar, waarvan 94 aan de cholera. In geen stad in Nederland was de werkloosheid hoger, waren de leefomstandigheden erbarmelijker en sloeg de cholera genadelozer toe dan in het verpauperde Leiden. Een Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht rapporteerde dat de epidemie naar alle waarschijnlijkheid een gevolg was van de onhygiënische toestand in de krotten aan de Vestestraat, de Langegracht en de Korte Langegracht. In deze ‘zwijnestallen’ sliepen de bewoners op ‘een handvol stinkend kaf en lorren’ op de vochtige grond. In de sloppen van de Hof der 24 Huizen was maar één latrine aanwezig en die was zo smerig dat de stank er ondraaglijk was. Ondanks dit alarmerende verslag kwam de gemeente niet in actie om aan de wantoestanden een einde te maken. Alles bleef zoals het was.

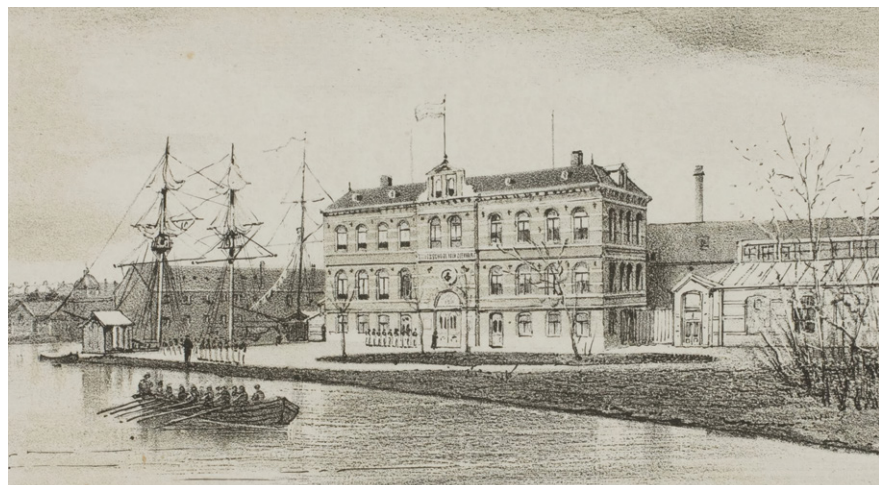
Straatschoffies

Waar de overheid in gebreke bleef, opende – in laatste instantie – alleen particulier initiatief nog perspectief op vooruitgang. Rutgers van der Loeff redeneerde dat armoede voortkwam uit armoede. De Kweekschool voor de Zeevaart die hij had bedacht, zag hij als een structurele oplossing voor het probleem dat het gros van de straitschoffies zonder opleiding afstevende op het soort miezige toekomst dat was voorbehouden aan het milieu waar ze

*In deze ‘zwijnestallen’
sliepen de bewoners op ‘een handvol
stinkend kaf en lorren’ op de
vochtige grond*

uit voortkwamen: één van werkloosheid, alcoholisme, criminaliteit. De Leidse kweekschool werd een groot succes. In de 67 jaren van haar bestaan zouden daar 13.284 jongens tussen de 13 en 17 jaar worden klaargestoomd voor de marine en koopvaardij.

*Kweekschool voor
Zeevaart in 1895 Goeje,
C.H. Gechiedenis der
Kweekschool voor Zeevaart
te Leiden*

Grootste compliment

De Kweekschool in Leiden was zo'n succes dat het concept al snel navolging vond. Zo kwam er in 1958 ook een Kweekschool voor Zeevaart in Groningen, die tot 1870 zou blijven bestaan. Toen ook Haarlem, Utrecht en Gouda ook zo'n opleiding wilden en bij het ministerie aanklopten, werd besloten om voortaan ook jongens uit andere plaatsen tot de Kweekschool voor Zeevaart in Leiden toe te laten. Dat gebeurde op grote schaal, met als nadeel dat het ideaal dat dominee Rutgers van der Loeff en de zijnen najoegen, verwaterde. Het streven om iets te doen voor de kansloze straatjeugd van Leiden raakte volledig op de achtergrond. De nieuwkomers waren bepaald niet allemaal kweelingen uit de onderklasse. De aanvragers draaiden voortaan zelf op voor de kosten van de huisvesting. Vanaf 1894 moest de Leidse kweekschool van het ministerie het accent van praktijkgericht onderwijs verleggen naar the-

oretische vakken. In 1914 werd de school een opleidingsinstituut voor onderofficieren, met vakken zoals Maleis en geschiedenis van het Nederlandse zeewezen op het rooster – een situatie die voortduurde tot 1922, het jaar van de opheffing. Vrijwel gelijktijdig kwam oprichter Abraham Rutgers van der Loeff (1855-1922) te overlijden. Dat zijn kweekschool voor knapen uit de behoeftige stand zichzelf overbodig had gemaakt, was misschien wel het grootste compliment dat de geschiedenis hem kon geven.

De Kweekschool in Leiden was zo'n succes dat het concept al snel navolging vond

VERGADEREN IN DE
LEIDSE BINNENSTAD

WWW.DEBRANDMEESTER.NL

De Amerikaanse Universiteit in Leiden

Leiden is dit jaar de Nationale Onderwijsstad. Als stadsgids speelt Willem Hogendoorn tijdens zijn wandelingen hierop in. Als hij aan zijn wandelaars vraagt hoeveel universiteiten er in Leiden zijn, dan krijgt hij zelden het goede antwoord; ook niet als de groep uit Leidenaars bestaat. Dat er in Leiden niet één maar twee universiteiten zijn weten kennelijk niet zoveel mensen.

Tekst: **Willem Hogendoorn**

Leiden heeft niet alleen de oudste universiteit van Nederland, maar er is ook nog een Amerikaanse Universiteit gevestigd namelijk de Webster University. Deze universiteit werd in 1915 opgericht in Saint Louis, een stad in de

De 'eer' van bekendste Webster-student komt waarschijnlijk aan Edwin de Roy van Zuydewijn toe

Amerikaanse staat Missouri. Bijzonder was dat in eerste instantie hier alleen vrouwen werden toegelaten. Leiden liet tot ver in de negentiende eeuw alleen mannelijke studenten aan haar universiteit toe. Wegens financiële problemen werd in Saint Louis in 1962 besloten ook mannelijke studenten toe te laten. Naast een aantal campussen in de Verenigde Staten heeft Webster ook internationale campussen in Europa, onder meer in Genève, Wenen en Londen. En in Nederland werd in 1983 de Webster University Leiden gevestigd. Nederland onderscheidde zich daardoor van de andere Europese landen, waar de Webster campussen in de hoofdsteden werden gevestigd. Wellicht had dit te maken met het feit dat Leiden centraal ligt tussen de grote steden. Later werd er ook in Amsterdam een Webster-campus gevestigd in het World Trade Center.

Meer dan 50 verschillende nationaliteiten

Webster Leiden Campus (tot 2017: Webster University Leiden) verzorgt zowel bachelor als master onderwijs volgens de Amerikaanse methode. Webster begon met een beperkt aantal studies vooral gericht op onder andere management, psychologie en sociologie. Nu is er een breder aanbod. Webster University in Leiden heeft ongeveer 400 ingeschreven studenten met meer dan 50 verschillende nationaliteiten. Het alumni netwerk van afgestudeerde studenten van Webster University Leiden telt meer dan 2.500 leden. Het is een private universiteit, waardoor de studiekosten wel duizenden euro's bedragen.

De 'eer' van bekendste Leidse Webster-student komt waarschijnlijk aan Edwin de Roy van Zuydewijn toe. Hij kreeg echter pas later bekendheid door zijn huwelijk en scheiding van prinses Margarita de Bourbon de Parme, de oudste dochter van prinses Irene.

Gebouwen

Het hoofdgebouw van Webster University Leiden staat aan de Boommarkt 1 in Leiden. Dit pand is in 1870 gebouwd voor een meisjesschool voor uitgebreid lager onderwijs (ULO). Het jaartal 1870 staat ook op de gevel van het gebouw. Een ander mooi Webster gebouw ligt aan het Galgewater 1, waar de voormalige Katholieke Huishoudschool in was gehuisvest. Boven de toegangsdeur van het pand staat: 'Living & Learning Center'. Ook hier worden colleges gegeven, maar er zijn ook studentenkamers in het pand. Webster biedt deze huisvesting via Stichting DUWO aan voor internationale studenten.

Met Webster University heeft de stad dus twee universiteiten. Een universiteit van eeuwenoude traditie enerzijds en een jongere univer-

siteit anderzijds, waar een stukje Amerika aan de Boommarkt nog elke dag tot leven komt.

*De entree van
Webster University.*

Leiden ook stad van vakonderwijs

De stad Leiden afficheert zich als 'kennisstad'. Dat is een vrij algemene aanduiding, wat de vraag oproept of dat ook het vakonderwijs omvat. En om de H in de HVOL recht te doen, staat in dit artikel een vooral historisch perspectief centraal: hoe leerden jonge mensen hun vak in het verleden. Dat verleden omvat zo'n acht eeuwen; in dit bestek dus slechts een globaal overzicht.¹

Tekst: **Anneke Boot**

We beginnen in de veertiende eeuw, toen een vak in gildeverband werd geleerd. In de middeleeuwen was het hele sociale leven georganiseerd in gilden. Handwerkslieden verenigden zich om hun gezamenlijke belangen te behartigen, waartoe ook het opleiden van nieuwe vakgenoten behoorde. Daarvoor hadden de gilden een goed georganiseerd leerlingstelsel opgezet, waarvan je in het archief nog een aantal regelingen van Leidse gilden kunt vinden.

Er waren regels voor het aantal leerlingen per meester, de duur van de leerperiode en het

leergeld. De leerperiode kende twee overgangsmomenten waarop vorderingen werden beoordeeld: van leerling naar gezel, en van gezel naar meester. De pedagogiek is te typeren als 'aldoende leert men': de meester doet het werk voor, de leerling kijkt de kunst af en doet na. Dit individuele leerproces op de werkvloer en de sociale inbedding in de gilden die voor een bredere vorming zorgde, waren de sterke kanten van dit leerlingstelsel.

Ondergang van de gilden

Maar de positie van de gilden verzwakte vanaf de zeventiende eeuw, toen de lakennijverheid - de belangrijkste industrie in Leiden - van karakter veranderde. Ambachtslieden groeiden uit tot drapeniers, ondernemers die de hele productieketen beheersten en zich vooral op export richtten. In de Lakenhal zijn vier grote schilderijen van Isaac van Swanenburg te zien waarop hij de belangrijkste onderdelen van de lakenbereiding uitbeeldt.

Daar paste het gildemodel met zijn leerlingstelsel niet meer bij. De maatschappelijke ladder van leerling-gezel-meester stortte in; voor de eentonige kinderarbeid in werkateliers was een smalle vaktraining voldoende zonder bredere vorming. Alleen ambachtsgilden en winkeliers die voor de lokale markt produceerden, leidden nog leerlingen op.

Verbod op de gilden

De Franse en in haar kielzog de Bataafse revolutie hadden een andere kijk op de economie. Een sterke staat moest alle lokale regels schrappen en voor de vrijheid van ondernemen moesten de gilden verdwijnen. Veel gemeenten, waaronder ook Leiden, pleitten voor

*Leerling-instrumentmakers
1900 (Academisch
Historisch Museum, UBL)*

behoud van de gilden. Niet alleen omwille van het leerlingstelsel, maar ook om het behoud van publieke taken op gebied van hygiëne en het ijken van maten en gewichten die zij van oudsher vervulden. Toch heeft koning Willem I in 1818 de gilden verboden. Zo werd met het badwater van de gilden het kind van het leerlingstelsel weggegooid.

Thorbeckes gemiste kans

Thorbecke wordt wel gezien als de architect van het middelbaar onderwijs. Voor het algemeen onderwijs is dat terecht, maar voor het vakonderwijs niet. Thorbecke wilde in het programma van burgerscholen geen praktische vakken opnemen omdat hij vond dat professionele opleiding, het 'africhten' voor een bepaald beroep, geen schooltaak was. Zijn Wet op het Middelbaar Onderwijs van 1863 is voor het ontwikkelen van vakmanschap een gemiste kans. Het uitblijven van goed vakonderwijs was niet bevorderlijk voor de industrialisatie en het droeg ook bij aan de ellende van de kinderarbeid. Om economische én sociale motieven gingen individuele burgers en bedrijven dan maar zelf vakscholen oprichten. Gemeentebesturen werd om steun gevraagd en het onderwijs werd verder bekostigd uit schoolgeld en donaties.

Leidse initiatieven

Ook in Leiden namen burgers en bedrijven het initiatief om vakscholen op te richten. En het aardige is dat deze negentiende-eeuwse scholen hun sporen in de stad hebben nagelaten. Soms staat er alleen nog een gebouw zoals de Kweekschool voor Zeevaart, soms bestaat de school zelf nog zoals de Instrumentmakerschool, maar veel zijn er opgegaan in een groter geheel.

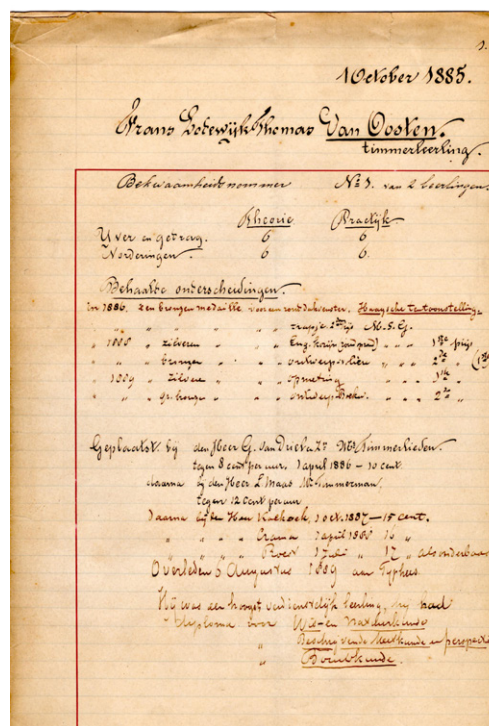
In 1785 stichtte een aantal vooruitstrevende burgers een technische vakopleiding: *Mathesis Scientiarum Genetrix* ofwel 'wiskunde is de moeder van de wetenschappen'. Je kon er wis- en natuurkunde studeren, bouwkunde en andere technische vakken. Dit MSG was aanvankelijk ook bedoeld om zeelieden op te leiden voor de vele zeeoorlogen van die tijd. Maar toen zeevaartkunde van het rooster werd geschrapt, kwam er ruimte voor een Kweekschool voor Zeevaart, een particulier initiatief.

De gezamenlijke bouwbedrijven richtten in 1883 een Practische Ambachtsschool op voor

In de Middeleeuwen was het hele sociale leven georganiseerd in gilden

praktijkonderwijs in vakken als timmeren, schilderen, smeden, meubelmaken e.d. Bijzonder is de interesse van de school in de verdere loopbaan van hun leerlingen. Er werden leerlingdossiers bijgehouden met de schoolresultaten én met hun eerste betrekkingen inclusief loonontwikkeling. Zo kon de school ouders ervan overtuigen dat hun goedopgeleide zoon veel meer aan het huishouden bijdroeg dan hij met ongeschoolde kinderarbeid kon verdienen.

Uniek in zijn soort is de Instrumentmakerschool, opgericht in 1885 door Heike Kamerlingh Onnes. Deze hoogleraar en Nobelprijswinnaar had voor zijn natuurkundig onderzoek

Leerlingdossier
Frans van Oosten

Vaandel MSG uit
oprichtingsjaar (collectie
Lakenhal inv.nr.11121)

NAAISCHOOL

37

*Naaisschool M. Sparnaaij
fabriek Krantz 1895 (ELO,
maker onbekend)*

specialistische instrumenten nodig. Hij leidde de technici daarvoor zelf op in zijn eigen vakschool, die tot op de dag van vandaag nog bestaat.

En de meisjes dan? Voor hen was er niet veel totdat in 1892 Marie Sparnaaij de *Leidsche Fabrieksschool* begon. Drie avonden per week gingen de meisjes – na hun werkdag op de fabriek – naar school. Op het programma stonden herhaling van de leerstof van de lagere school en vakken als breien, naaien en verstelen. Voor Marie Sparnaaij was de vrouw bepalend voor een fatsoenlijk gezinsleven, zodat scholing van meisjes de sleutel was voor een betere toekomst.

De Nijverheidswet

Uiteindelijk gaf minister De Visser gehoor aan de groeiende maatschappelijke druk op de regering om een landelijk stelsel van vakonderwijs in te richten. In 1919 nam het parlement zijn Wet op het Nijverheidsonderwijs aan. De wet onderscheidt twee niveaus: lager en middelbaar, en het Rijk neemt 70 procent van de kosten voor zijn rekening. Dankzij deze wet konden ook meer kinderen uit de arbeidersklasse doorleren na de lagere school. Tussen 1920 en 1945 verviervoudigde het aantal leerlingen dan ook. Direct na de bevrijding boog de Stichting voor de Arbeid zich over het vakonderwijs. Voor wederopbouw en nieuwe industrialisatie waren meer en beter opgeleide

*R.K. Vakschool voor meisjes,
schoolgebouw Galgewater
begin 20e eeuw
ELO GN 006577)*

*Het uitblijven van
goed vakonderwijs was niet
bevorderlijk voor de industrialisatie
en het droeg ook bij aan de ellende
van de kinderarbeid*

vaklieden nodig. Daarom werd de leerplicht verlengd en het beroepsonderwijs verder uitgebreid.

Nijverheidsscholen in Leiden

De Leidse particuliere vakscholen pasten zich aan om als nijverheidsscholen door het Rijk te worden bekostigd. Ze moesten kiezen op welk niveau ze hun onderwijs wilden aanbieden. De Praktische Ambachtsschool ging verder als lagere technische school; bij Mathesis Scientiarum Genetrix en de Instrumentmakerschool paste het middelbaar niveau beter. De Katholieke Vakschool voor Meisjes, voortgekomen uit een initiatief van een parochiepater, groeide uit tot een school voor lager en middelbaar huishoudonderwijs. En dankzij de rijksbekostiging kwamen er ook nieuwe scholen bij.

Uit de fabriek, in de zorg

Leiden veranderde ingrijpend vanaf de jaren zeventig. De werkgelegenheid in de industrie ging achteruit en die in dienstensector groeide. Aan deze veranderingen op de arbeidsmarkt paste het vakonderwijs zich aan. Enerzijds inhoudelijk door andere onderwijsprogramma's aan te bieden; anderzijds door relaties met het werkveld meer systematisch te onderhouden om nieuwe ontwikkelingen beter bij te houden. Schaalvergroting was daarvan het gevolg en zo zijn kleinere scholen opgegaan in een groter geheel.

Wie nu fietsenmaker wil worden of in een apotheek wil werken, leert het vak in het beroepsonderwijs. Je kunt beginnen in het voorbereidend beroepsonderwijs of eerst mavo dan wel havo volgen. Daarna meld je je bijvoorbeeld aan bij mboRijnland, dat zo'n 125 verschillende opleidingen aanbiedt.

*Practische Ambachtsschool,
schoolgebouw Haagweg
rond 1900 (ELO PV 189511)*

Voor de meeste studies kun je kiezen voor een combinatie van leren op school en in de praktijk. Jongeren kunnen zo hun belangstelling volgen en met een zekere mate van vakmanschap de arbeidsmarkt betreden dan wel verder studeren in het hoger beroepsonderwijs. En wat het stadsbeeld betreft: de onderwijsafdelingen hebben ieder hun eigen, kenmerkend gebouw. Je kunt nu achter een klassieke gevel in de Breestraat opleidingen in de zorg

*En de meisjes dan?
Voor hen was er niet veel totdat in
1892 Marie Sparnaaij de Leidsche
Fabrieksschool begon.*

*Quiringh Gerritsz van
den Brekelenkam 1900
(Academisch Historisch
Museum, UBL)*

en maatschappelijk werk volgen. Wil je een technisch beroep leren, dan kan je terecht in het futuristische gebouw bij Station Lammenschans. En ook aspirant bouwvakkers, kap-

pers, onderwijsassistenten en zo verder hebben hun eigen gebouw met gespecialiseerde praktijklokalen.

Leiden, stad van vakonderwijs

In dit overzicht, hoe kort ook, hebben we gezien dat burgers, hun organisaties en bedrijven het leren van een vak steeds hebben bevorderd. Hoe veranderlijk landelijke ontwikkelingen ook waren, jongeren hebben steeds op school en in de praktijk tot vakmensen kunnen uitgroeien. Het huidige beroepsonderwijs mag trots zijn op zijn rijke verleden dat veel bijdroeg aan de welvaart en het welzijn van de stad.

En nee, maatschappelijke ongelijkheid verdwijnt niet bij de schoolpoort en niet alle studenten slagen erin hun opleiding af te maken. Hun leraren op school en in leerbedrijven zetten zich dagelijks in om hen toch te laten slagen. Want dankzij alle studenten in het beroepsonderwijs was Leiden niet alleen in het verleden een stad van vakonderwijs, maar is zij dat ook voor de toekomst.

¹ Dit artikel is gebaseerd op het proefschrift 'Van Gilde tot ROC. Geschiedenis van het vakonderwijs in Leiden', waarop ik in december 2019 promoveerde. De publieksversie is in de boekhandel en bij de HVOL te verkrijgen.

*mboRijnland, gebouw
Betaplein ([https://commons.
wikimedia.org/wiki/File.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File.jpg))*

In *Oud Leiden Nieuws* publiceren we fragmenten uit verschillende interviews van de Stem van Leiden. Daarmee hopen we u natuurlijk nieuwsgierig te maken naar de verhalen die de leden van De Stem van Leiden hebben vastgelegd.

De Stem van Leiden heeft nu bijna 150 interviews afgenomen en levensverhalen van de 'gewone Leidenaar' opgenomen, volledig uitgeschreven en samengevat. Vrijwel alle verhalen zijn al te lezen en te beluisteren op de website van Erfgoed Leiden en Omstreken, het ELO. (<https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/uw-verhalen/uw-verhalen/verhaal/id/809>)

Tijdens de interviews horen we vaak onverwachte pareltjes: leuke, opmerkelijke, maar soms ook hele droevige levensgeschiedenissen passeren de revue.

Pareltjes in de geschiedenis van 'gewone' Leidenaars

Stiekem een kruisje zetten bij HBS

Tekst: commissie Stem van Leiden

Mevrouw Johanna Gertrude Maria (Anke) Cornelissens-Goddijn werd in februari 1931 geboren aan de Witte Singel in Leiden als jongste van zeven kinderen; vijf jongens en twee meisjes. Het was druk maar gezellig in huis. Alle kinderen kregen muziekles en er werd veel gezongen.

Plezier en spanning

Lager onderwijs kreeg Anke op de Barbaraschool aan het Levendaal. Aan het eind van die schooltijd wist ze één ding zeker: ze wilde niet naar de mulo, waar haar zus zo vaak straf kreeg van de nonnen. Toen de brief arriveerde waarop de ouders moesten invullen welk vervolgonderwijs ze kozen, maakte Anke die stiekem open en zette een kruisje bij hbs, hoewel ze niet wist wat die letters betekenden. Ze kreeg haar zin en had een heerlijke tijd op de meisjes-hbs aan de Garenmarkt, met leuke docenten.

Moeilijk was dat er een Joods meisje en een meisje met NSB-ouders in de groep waren. Dat gaf spanningen. Het Joodse meisje verdween van school, maar kwam na de oorlog weer terug. Het andere meisje raakte in ernstige problemen doordat haar vader na de oorlog gevangengezet werd en er geen bron van

*Op haar 22ste,
met het diploma op zak, wilde ze
zo ver mogelijk van huis, onder
moeders vleugels vandaan*

inkomsten meer was. Toen hij vrijkwam, vertrok hij naar Indonesië. Zijn vrouw volgde hem en liet hun dochter achter. De directrice van de hbs heeft het meisje opgevangen.

Ook het einde van de oorlog is een blijvende herinnering. Op school was er een grote plechtigheid. De meisjes stonden in een groep bij elkaar toen de tekenleraar de trap afkwam. Hij was een NSB'er waarvoor de leerlingen erg hadden moeten oppassen. De directrice zei hem: "Je hebt niet met ons geleden, dus je zal ook niet met ons feestvieren." Met gebogen hoofd ging hij toen de school uit. Dat heeft echt indruk gemaakt.

Even wennen

Anke verheugde zich erop sociologie te gaan studeren, net als twee van haar broers. Maar na haar eindexamen zei vader - inmiddels met pensioen - dat hij daar geen geld voor had.

Het verlangen naar de universiteit bleef en op haar 50ste begon ze aan de studie Theologie in Nijmegen en Amsterdam

*Barbaraschool aan
het Levendaal*

Beurzen waren er niet in die tijd. Het was een zware klap voor Anke, die dan maar koos voor een opleiding tot maatschappelijk werkster. Op haar 22ste, met het diploma op zak, wilde ze zo ver mogelijk van huis, onder moeders vleugels vandaan.

Anke verhuisde naar Tynaarlo. Daar waren barakkenkampen voor gezinnen die in aanraking waren gekomen met justitie. Ze konden kiezen: het gevang in of zich verbeteren in een zogeheten gezinsoord. De overgang voor Anke uit haar keurige gezin had niet groter kunnen zijn. Vervolgens is ze naar de volkshogeschool Drakenburgh in Baarn gegaan. Daar leerde ze haar man kennen, een jurist op het ministerie van Justitie. In 1956 trouwden ze. Anke was intussen overgeplaatst naar het toenmalige ministerie van Maatschappelijk Werk en woonde weer bij haar ouders aan de Witte Singel, waar ook ruimte genoeg was voor hen bei-

*HBS voor meisjes op de
Garenmarkt - foto ca. 1950*

Witte Singel 102 - foto 1975

den. Drie jaar later betrokken ze een eigen huis in de De Sitterlaan. Anke had bij haar huwelijk ontslag gekregen, want als getrouwde vrouw mocht je niet blijven werken. Ze was daar boos over, maar zo ging het in die tijd. Er kwamen drie kinderen.

Studie theologie

Op een dag, toen de jongste negen maanden was, werd er aangebeld door een plechtige meneer. Hij bleek een hoogleraar pedagogiek te zijn, die Anke kwam vragen of ze hoofd wilde worden van het Bureau voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden. “Ik kon die man wel zoenen,” zegt Anke, die pas veel later ontdekte dat hij bij haar was gekomen via een voormalige psychologieleraar van de School voor Maatschappelijk Werk. De 10 voor psychologie op haar eindexamen zal daar zeker bij meegespeeld hebben. Getrouwde vrouwen mochten intussen werken, dus ze nam het aanbod met beide handen aan. Voor de kinderen kwam er een meisje in huis. Anke genoot van het werk met spreekuren en huisbezoeken. Maar na acht jaar kwam er een eind aan. De overheid trok de subsidie in en de bureaus werden opgeheven. Het verlangen naar de universiteit bleef en op haar 50ste begon ze aan de studie Theologie in Nijmegen en Amsterdam. Een jaar of vier is ze pastoraal werker geweest.

Schoolgebouwen die er niet meer zijn

Onze voorzitter schrijft al in haar voorwoord over schoolgebouwen die zijn gesloopt en niet meer bestaan. Het zijn er ook best wat. Met hulp van de Beeldbank hebben we dit overzicht kunnen samenstellen.

Tekst: [redactie Oud Leiden Nieuws](#)

Plantsoen met schoolgebouw

Het schoolgebouw tussen het Plantsoen en de 4e Binnevestgracht. In 1865 is deze opgericht als derde klas-school voor minvermogenenden. In 1924 werd ze als openbare school opgeheven en werd in hetzelfde gebouw een christelijke lagere school gevestigd.

Nieuwe christelijke lagere school aan de Morsweg

Het schoolgebouw met daarnaast een deel van de botenloods van de roeivereniging "Njord". De school is in de jaren tachtig gesloopt. Op de opengevallen plek zijn appartementen gebouwd.

De Oranje Nassau Mavo

Dit schoolgebouw voor voortgezet onderwijs aan de Asserstraat is inmiddels afgebroken. Daarna kon de grond worden gevoegd bij die voor de nieuwbouw van de Lorentzschool.

Herensingel met school

De schoolgebouwen aan de Herensingel en de Lusthoflaan waren tot 2013 in gebruik bij basisschool De Singel en basisschool De Dolfijn. De scholen zijn in 1922 gebouwd door de Leidse architecten Leo en Jan van der Laan.

Leiden.
6. 11. Uitgave: AVigevano, Amsterdam.

School Boommarkt.

Apothekersdijk en Boommarktschool

Dit is de Boommarkt met rechts de vroegere meisjesschool en links de Apothekersdijk. Het gebouw was oorspronkelijk een schoolgebouw met gymnastieklokaal voor het uitgebreid lager onderwijs (ulo) voor meisjes. Het was een ontwerp van gemeentearchitect J.W. Schaap, bouwjaar 1869-1870. Sinds 1983 is er de Webster University Leiden gevestigd.

Chr. Opleidingsschool Hooge Morsweg

Schoolgebouw Morsweg

De Chr. Opleidingsschool aan de huidige Morsweg (Voorheen Hooge Morsweg 12). Het gebouw is later verhoogd en in 1972 in gebruik genomen als de PC Prinses Beatrixschool. Het schoolgebouw is 1988 afgebroken.

Schoolgebouw Kaasmarkt

De Kaasmarktschool is een gemeentelijk monument. Sinds 1985 is het een kunstverzamelgebouw. Anno 2020 heeft de gemeente het gebouw verkocht aan de gebruikers.

Oude Vest met schoolgebouw

Op de Oude Vest ter hoogte van het Pelikaanhof, op de hoek met de Pauwbrug is deze foto gemaakt. Het schoolgebouw werd gesloopt. Nu staat er een gebouw waarin studenten zijn gehuisvest.

Binnenkijken is een rubriek waarin monumenten in en rond Leiden voor het voetlicht komen. Panden met een verhaal over hun bijzondere interieur, architectuur of plek waarop ze gebouwd zijn.

De werf aan het Galgenwater als majestueus intro van een eeuw in opbouw

Topbouw van de begin zeventiende eeuw met opvallende architectonische vondsten, deur met een geheim en vele, vele tegels. Te veel fraais om in een artikel te noemen. We hebben het over de Stadstimmerwerf aan het Galgenwater. Ook keken we in de woning van Mieke en Henk Vrijbloed in de Smidssteeg 2 dat bij het complex hoort.

Tekst & foto's: [Hans van Klinken](#)

Deze luxe timmerwerf werd in 1612 gebouwd. De imposante gevel zou door de stadstimmerman Jan Ottensz van Seys zijn ontworpen. Een kleinere kopie van het pand stond aan de andere kant van de werf. Helaas is die gesloopt voor de Morspoortkazerne in 1815. Beide panden waren kantoor en woning van zowel de stadstimmerman als de stadsmetselaar. De werf staat op een, in de zeventiende eeuw, in gebruik genomen stuk land dat was bedoeld voor de uitbreiding van Leiden. Uitbreiding? Jawel, het ging immers erg goed met stad en land sinds de Spanjaarden weg waren. De industrie bloeide op ook in Leiden, dat trok

werkers aan en daar was ruimte voor nodig. Met die groei kwam ook het geld binnen, veel geld. En dat kun je zien aan gebouwen uit de (laat) 16e en 17e eeuw zoals de Latijnse School in de Lockhorsstraat en het Gemeenlandhuis van Rijnland aan de Breestraat. Alles in de stijl van de Hollandse Renaissance met een knipoog naar de oorsprong ervan in Italië. Het complex ligt niet zomaar aan het Galgenwater. Bouwgoederen konden daar via het water worden aangevoerd. Aan de Smidsstraat verrees een grote werkplaats met onder andere een smederij. Veertig jaar later werd op het achtergedeelte een graanopslag gebouwd die vooral bedoeld was voor brood voor het arme deel van de bevolking en en waar nu woningen staan.

Sensatie

Wonen kan echter niet meer in de benedenruimte van het hoofdgebouw vanwege optrekkend vocht. Het kunstenaarscollectief de Leidsche Mondialen hebben er hun intrek genomen. Ook dan blijft het een sensatie om daar je verblijf te hebben. Bij binnenkomst valt meteen de versiering boven de doorgang bij de hal op de versiering met het kinderkopje boven. Daar zijn er in Leiden maar drie van, waarvan deze het best bewaarde exemplaar is.

Bij binnenkomst valt meteen de versiering boven de doorgang bij de hal op met het kinderkopje

*Met een kijkgaatje kon worden
gekeken wie daar stond en door een luikje
kon de transactie worden afgehandeld*

Het is ontstaan door een toen net gevonden procedé van gieten met een mengsels van gips en kalk. Waar je ook kijkt is wel een verhaal te vertellen, zoals de tegels uit Gotland op de grond in een klein tussenhalletje. Dat materiaal werd door de schepen meegenomen uit Zweden als ballast onder in het schip. En niet eerder gezien: drie wanden van de bedstee met blauwe Delftse tegeltjes waarvan een aantal zeer frivool is. Tja in de bedstee dus en het refereert aan het 'Herdersuurtje'. In de kelder/bijkeuken is het plafond met een kruisgewelf

getooid, zoals veel vroege kelders in Leiden. Deze half onder de grond gebouwde ruimte zou de 'koele' kelder zijn geweest van de grote keuken die achter het complex op de binnenplaats staat. In die keukenruimte konden we helaas niet werkelijk binnenkijken. Wij zagen alleen dat deze zeer hygiënisch met zogeheten witjes, witte tegels, betegeld is. Terug naar het hoofdgebouw waar meteen de dikke eiken deur met mooi smeedwerk opvalt die is teruggevonden achter een betimmering uit midden twintigste eeuw. Er gaat een verhaal dat

*Het hijsrad dat van
de zolder afkwam.*

Het kijkgaatje in de recent ontdekte deur.

de doodveroordeelden in de kamer er achter wachten tot hun leven werd ontnomen. Omdat dit de keuken van het complex is, lijkt dat echter zeer onwaarschijnlijk. Eerder waren het de leveranciers en dergelijke die daar wachtten op

een betaling. Met een kijkgaatje kon worden gekeken wie daar stond en door een luikje kon de transactie worden afgehandeld.

Takelwiel

In de speurtocht naar al dat fraais, komen we Mieke en Henk tegen, die vlak achter de huidige expositieruimte wonen aan de Smidssteeg. Even binnenkijken dus. Wat opviel zijn de ongelofelijk dikke balken die overal in het mooie appartement te vinden zijn. Henk liet boven aan de trap, die naar nog vier appartementen leidt, een groot takelwiel zien dat dienst heeft gedaan vanaf de zolder. Zo'n takelwiel zit er ook op de zolder van de Nieuwe Rijn 50 en de Breestraat 24. Het schijnt dat die bij particuliere huizen ook in gebruik zijn geweest. Kijk even naar de website van de Stichting de Leidsche Mondialen (<https://deleidschemondialen.nl>) en u kunt zelf binnenkijken, want het is geopend voor publiek. Vrijwilligers vertellen graag over het spraakmakende pand. De Werf is een absoluut belevenis.

Met dank aan de Stichting Leidsche Mondialen en Reinoud Boter van onderzoeksbureau Moned.

Kinderkopjes waarvan er maar drie in Leiden te vinden zijn.

Ward Hoskens: De Pieterskerk in Leiden. 1795-heden

De Pieterskerk in Leiden wordt tegenwoordig nog het meeste gezien als 'een kerk die geen kerk meer is'. Voormalig religieus erfgoed dus, met een grote waarde voor de collectieve geschiedenis en identiteit van de stad. Het is opmerkelijk dat een van de meest gebruikte omschrijvingen van het monument hoofdzakelijk gaat over wat het inmiddels al meer dan vijftig jaar niet meer is. In zijn boek stelt Ward Hoskens een nieuwe blik op het monument voor, die dit perspectief op een betekenisvolle manier kan verbreden en verrijken. In plaats van vooral te kijken naar wat vandaag resteert van de geschiedenis, moet het verleden van de Pieterskerk ook vanuit de ontwikkeling begrepen worden. Op die manier wordt snel duidelijk dat de Pieterskerk altijd al meerdere belangrijke functies in de stad vervulde, naast de hoofdfunctie als godshuis: het was een plek waar mensen zich actief tot het verleden konden verhouden, waar zij hun identiteit konden vormgeven, een plek voor plechtige bijeen-

komsten en een spil in het dagelijks leven, een ontzagwekkend monument en een praktische gemeenschappelijke ruimte. Een plek met aanzien, prestige, uitdagingen, beslommingen, conflicten – en het vermogen om te verbinden en inspireren.

Door zulke uiteenlopende functies te belichten over een periode van ruim twee eeuwen wordt duidelijk dat zij een grote continuïteit vertegenwoordigen, die ook in het heden – na meer dan vijftig jaar met een seculiere bestemming – duidelijk te herkennen is. Dit nieuwe perspectief biedt verklaringen voor de duurzame rol van de Pieterskerk in de (lokale) gemeenschap en laat zien hoe er toch ook ingrijpende veranderingen hebben plaatsgevonden.

Op 4 december organiseren HVOL en Pieterskerk een lezing door de auteur, in het koor van de Pieterskerk. Houd de agenda van de HVOL in de gaten voor meer bijzonderheden!

Arie de Jong, Dik Toet, Bart van der Steen, Werner Zonderop: Van Verval naar vernieuwing Leiden 1970-1985

Tussen 1970 en 1985 maakte Leiden een grondige transformatie door. Een armoedige en vervallen gemeente die economisch, sociaal en cultureel op haar laatste benen liep, werd opgeschud door betrokken burgers en een nieuwe generatie actieve, bevlogen bestuurders. In die periode is de basis gelegd voor het welvarende Leiden met een bruisend centrum en een breed cultureel leven in de eenentwintigste eeuw. Dit boek beschrijft wie dat veranderingsproces voortstuwden en hoe fundamenteel en veelzijdig de veranderingen in deze periode waren. Ze raakten de lokale politiek, initieerden stadsvernieuwing en woningbouw, stimuleerden de stedelijke economie en beïnvloedden sociaal-culturele ontwikkelingen. De auteurs voerden circa vijftig gesprekken

met wethouders, raadsleden, ambtenaren, actievoerders, kunstenaars en betrokken burgers die in de jaren zeventig en tachtig actief waren in Leiden. De gesprekken vormden een beginpunt voor verder onderzoek in kranten, archieven en bibliotheken. Zo is een beeld ontstaan van een van de belangrijke periodes in de geschiedenis van de stad.

Naar aanleiding van deze boeken organiseren we een lezing. Houd u onze website in de gaten voor de data.

Een geslaagde dies 2025

We kijken terug op een zeer geslaagde Diesviering van de Historische Vereniging Oud Leiden op 1 november 2025. Het programma bood een boeiende lezing, het Leids Jaarboekje 2025 en de Historische kalender 2026 zijn aan de burgemeester overhandigd, er zijn Lakenloodjes uitgedeeld en er was zelfs een Koninklijke onderscheiding.

Tekst: **Cees Meijer**

Jos van den Broek, emeritus hoogleraar biomedische wetenschapscommunicatie aan de Universiteit Leiden, nam met zijn lezing, *'De verstandige slangen van Claes Alewijn en Jan Schrant'*, het publiek mee op ontdekkingsstocht langs de vele slangen die in de Leidse binnenstad te vinden zijn – uitgevoerd in steen, hout, glas of verf.

Film nico winnaar oud leidenprijs

De film NICO is de winnaar geworden van de Oud Leiden Publieksprijs 2025. De prijs is een initiatief van de Historische Vereniging Oud Leiden en wordt iedere twee jaar uitgereikt.

De film NICO geeft een mooi tijdsbeeld van Leiden uit vooral de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw, gecomponeerd uit foto's van de Leidse fotograaf Nico van der Horst, met bijpassende Hollandse muziek. De film is gemaakt door de

kleinzoon van Nico van der Horst André Kapaan en zijn partner Sabine van Nimwegen, en heeft meerdere voorstellingen beleefd in bioscoop Trianon.

Voor de Oud Leiden Publieksprijs 2025 kon het publiek kiezen uit een vijftal nominaties, door een onafhankelijke jury geselecteerd uit de vele publicaties en evenementen in de voorafgaande jaren, die betrekking hebben op de historie van Leiden.

Naast NICO waren er vier andere nominaties:

- Historische atlas van Leiden, 1200 jaar ontwikkeling in zestig kaarten
- Sporen van Drie October. Tastbare herinneringen van beleg en ontzet van Leiden
- Het toneelstuk Beleg, een hertaling van een 18e-eeuws stuk
- De Jubileumviering van 3 oktober 2024

De prijs voor de winnaar is een oorkonde en een bedrag van € 1000,-

Lakenloodjes voor uitzonderlijke inzet

Tijdens de Dies van kregen Bert Lever en Jaak Slangen uit handen van voorzitter Gerda van den Berg een Leids Lakenloodje uitgereikt. Dit ereteken, een replica van een zestiende-eeuws lakenloodje, is bestemd voor mensen die zich op een uitzonderlijke wijze inzetten voor de Historische Vereniging Oud Leiden.

Bert Lever is de drijvende kracht achter Uitgeverij Ginkgo, die regelmatig waardevolle historische publicaties over Leiden uitbrengt. Omdat de uitgeverij niet in aanmerking kwam voor de Oud Leidenprijs vanwege de criteria die hiervoor gelden, besloot de vereniging hem vanwege zijn grote betekenis voor de Leidse geschiedschrijving te eren met een Lakenloodje.

Sjaak Slangen overhandigde tijdens de Dies het Leids Jaarboekje aan de burgemeester. Dit is tevens de laatste editie waaraan hij heeft meegewerkt. Zijn betrokkenheid bij de Leidse sociaaleconomische geschiedenis begon in de jaren tachtig. Vanaf 1987 was hij actief binnen de Dirk van Eckstichting, waarvan hij 26 jaar bestuurslid was. Ook was hij redactielid van het *Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken*. Sinds 2013 maakte hij deel uit van de redactie van het Leids Jaarboekje. Jaak kreeg een Lakenloodje voor zijn jarenlange belangeloze en toegewijde inzet voor de Leidse geschiedenis

Koninklijke onderscheiding

Een bijzonder moment tijdens de Dies was de uitreiking van een Koninklijke onderscheiding aan Ariela Netiv door burgemeester Peter Heijkoop. Netiv werd geëerd voor haar verdiensten als directeur van Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO). Onder haar leiding werd de samenwerking tussen ELO en de HVOL verder versterkt. De Diesviering bood een passend podium om onze waardering te tonen voor haar bijdrage aan het Leidse erfgoed.

Foto's: Emile van Aelst en Joke Ouwehand

Colofon

Eindredactie

Marleen Hogendoorn Media

E-mail redactie

oln@oudleiden.nl

Opmaak

Arnold Meijer / Blue Robin dtp

Productie

Nautilus, Leiden

Check voor ad hoc lezingen
en andere activiteiten onze
website: hvol.nl

HVOL Postadres:

Secretaris HVOL
Postbus 917
2300 AX Leiden

Website: www.oudleiden.nl

Beeldbank: www.oudleiden.nl/collecties/beeldbank

E-mail: info@oudleiden.nl

Rekeningnummers voor:

- contributies/schenkingen:
NL06 RABO 0322 8362 20
- betaling excursies:
NL67 INGB 0005 9012 64
KvK-nummer 40445843
ANBI-nummer 804311912
ISSN-nummer 2214-353X

Adverteren?

Meer informatie over de mogelijkheden voor adverteren in *Oud Leiden Nieuws*?

Neem contact op met:
advertenties@oudleiden.nl

OLN wordt in een oplage van 2500 verspreid onder leden van de HVOL en als pdf gepubliceerd op www.oudleiden.nl.

Kopij volgend nummer

Het volgende nummer van *Oud Leiden Nieuws* verschijnt begin maart 2026.

Kopij voor #1 mag worden gemaild voor 12 januari 2026 naar oln@oudleiden.nl.

 Akerboombouw B.V.	 Burgy Klassiek Bouwen	 Stichting Hof Meermansburg	 Boutique Hotel Steenhof Suites	 Legaltree
 Alrijne Zorggroep	 Stichting Diogenes Leiden	 Macropa BV	 Teekens Karstens, advocaten en notarissen	 Hooglandse kerk
 Prima Management	 Van Cleef Holding	 Glas- en Schilderwerken Van Muiden BV	 Brill	 Sociétéit Amicitia
 Barthen Rioleringswerken BV	 Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden	 Primavera Pers	 Universiteit Leiden	 Lek® makelaars en taxateurs
 Stichting Beheer Begraafplaats Rhijnhof	 Du Prie bouw & ontwikkeling BV	 Zorgverzekeraar Zorg en Zekerheid	 Van der Valk Hotel Leiden	 Serviceflat Schouwenhove
 Rijksmuseum Boerhaave	 Stichting Eva van Hoogveenohof	 Hoogheemraadschap van Rijnland	 Wereldmuseum Leiden	 Hoppezak Kledingverhuur
 De Brandmeester - Vergaderlocatie	 Museum De Lakenhal	 Tandartsenpraktijk Zoeterwoudsesingel	 Walburg Pers	 Teeuwen Verzekeringen
 Breedveste BV	 Stadsparkerplan	 RWV Advocaten	 Stichting Werk en Onderneming	 St. Universitaire Woonwijk Boerhave
 Buik & Van der Horst gerechtsdeurwaarders	 Pieterskerk	 Schulpen Schuim BV	 Stichting Zeven Leidse Hofjes	